

طراحی الگوی ساختاری و توسعه مسئولیت اجتماعی سازمان گمرک بر اساس آموزه‌های نهج البلاغه

چکیده

خداوند تعالی در قرآن مجید بر اجتماعی بودن انسان صحنه می‌گذارد. بر این اساس طبق کلام الهی انسان یک موجود اجتماعی است و برای زندگی باید وارد اجتماع شود که این مورد توسط امام علی (ع)، مورد توجه قرار گرفته است. هدف این پژوهش طراحی الگوی ساختار مسئولیت اجتماعی سازمان گمرک بر اساس آموزه‌های نهج البلاغه می‌باشد. به طور کلی طرح تحقیق حاضر، روش آمیخته (کیفی - کمی) می‌باشد و با توجه به ماهیت موضوع روش کیفی از نوع تحلیل محتوای^۱ و روش کمی نیز از روش توصیفی - همبستگی (پیمایشی) استفاده شده است و بنابراین با توجه به مساله پژوهش، واحد تحلیل در این پژوهش مطالب نهج البلاغه در رابطه با مسئولیت اجتماعی سازمان می‌باشد. جامعه آماری این تحقیق در بخش کیفی را کتاب نهج البلاغه بود و نمونه آماری این تحقیق نیز کلیه خطبه‌ها و مطالب در رابطه با مسئولیت اجتماعی بود. ابزار گردآوری اطلاعات نیز فیش‌های مخصوص روش تحلیل محتوا بودند و مطالب مربوط به پژوهش از کتاب نهج البلاغه مورد بررسی جمع‌آوری شد و با استفاده از روشهای تحلیل محتوای کمی مورد مطالعه قرار گرفتند و بر این اساس دستورالعمل کدگذاری بر مبنای موضوع و هدف تحقیق تهیه شد و بر مبنای آن، مطالب مورد نظر استخراج و کدگذاری شدند و در بخش کمی کلیه کارکنان و مدیران اداره کل گمرکات کشور می‌باشد که از بین آنها با توجه به جدول مورگان به تعداد ۳۸۳ نفر برای نمونه به روش تصادفی طبقه‌ای انتخاب شدند و با پرسشنامه ۷۲ سوالی محقق ساخته با طیف لیکرت مورد تحلیل قرار گرفتند و تحلیل سوال‌ها با آزمون‌ها معادلات ساختاری (SEM) با استفاده از نرم افزارهای SPSS و Lisrel انجام گرفته است و با توجه به دستور دوران متعامد (چرخش واریماکس) تمامی عوامل شناسایی شده می‌توانند جز ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه‌های نهج البلاغه به شمار بیایند.

واژگان کلیدی: مسئولیت اجتماعی، سازمان گمرک، نهج البلاغه

Designing a structural model and developing the social responsibility of the Customs Organization based on the teachings of Nahjul-Balagha

Abstract

In the Glorious Qur'an, God confirms the social nature of man. Based on this, according to the words of God, man is a social being and to live, he must enter the community, which was taken into consideration by Imam Ali (AS). The purpose of this research is to design a model of the social responsibility structure of the Customs Organization based on the teachings of Nahj al-Balagha. In general, the current research plan is a mixed method (qualitative-quantitative) and according to the nature of the subject, a qualitative method of the content analysis type and a quantitative method, descriptive-correlation (survey) method has been used, and therefore according to the problem Research, the unit of analysis in this research is the contents of Nahj al-Balagheh in relation to the social responsibility of the organization. The statistical population of this research in the qualitative part was the book Nahj al-Balagha and the statistical sample of this research was all sermons and materials related to social responsibility. The tools of data collection were special sheets for content analysis method and the research related materials were collected from the book of Nahj al-Balagheh and were studied using quantitative content analysis methods. and based on that, the desired materials were extracted and coded, and in the

¹. Quantitative Content Analysis

quantitative part, all the employees and managers of the General Administration of Customs of the country, among them according to Morgan's table, ۳۸۳ people were selected as a sample by stratified random method. were analyzed with a ۷۲-question questionnaire created by a researcher with a Likert scale, and the analysis of the questions was done with structural equation (SEM) tests using SPSS and Lisrel software, and according to the order of orthogonal rotation (Varimax rotation) all factors Identified, they can be considered as one of the dimensions of social responsibility based on the teachings of Nahj al-Balagha.

Key words: social responsibility, customs organization, Nahj al-Balagha

مقدمه

بحث از جایگاه مسئولیت‌پذیری در عرصه‌های مختلف سبک زندگی اسلامی، از مباحث بسیار ضروری جامعه کنونی ماست؛ زیرا زندگی پیچیده انسان امروزی با رشد و پیشرفت تکنولوژی و نیز سهولت دسترسی به انواع اطلاعات مفید و غیر مفید و فرو ریختن مرزهای اجتماعی، فرهنگی و یا حتی جغرافیایی با چالش‌های فراوانی همچون جهانی شدن و بومی ماندن، بحران جمعیت، بحران سلامتی و تغذیه، دگرگونی‌های فناوری، اثرات فناوری نوین ارتباطی بر مهارت‌های اجتماعی و اخلاقیات، مشکلات خانوادگی و ... روبه‌روست (سازمان بهداشت جهانی^۱، ۲۰۰۹). انسان موجودی اجتماعی است که در زندگی جمعی خویش در برابر دیگران مسئول است و باید برای حقوق دیگران احترام قائل شود (رونقی، ۱۳۹۸).

خداوند تعالی در قرآن مجید بر اجتماعی بودن انسان صحنه می‌گذارد. بر این اساس طبق کلام الهی انسان یک موجود اجتماعی است و برای زندگی باید وارد اجتماع شود؛ آنجا که می‌فرماید «ای مردم ما همه شما را نخست از مرد و زنی آفریدیم و آنگاه شعبه‌های بسیار و فرق مختلف گردانیدیم تا یکدیگر را بشناسید» (حجرات: ۱۳). در همین راستا امام علی (ع) به مردم سفارش دارد و دست خداوند را با کسانی می‌داند که در جماعت زندگی می‌کنند و انس‌ها را به پرهیز از پراکندگی فرا می‌خواند؛ چراکه انسان تنها و به دور از جامعه و جماعت، بهره‌شیطانی است، آن گونه که گوسفند تنها بهره‌گرگ خواهد بود. امام (ع) بدین گونه تفکر اسکوپسم^۲ یا فرار از شرکت در امور اجتماعی را نفی می‌کند و بدون اصالت می‌داند (نهج البلاغه، خطبه ۱۲۷، ص ۲۴۱).

اصطلاح مسئولیت اجتماعی به تعهدهای قانونی و اخلاقی اشاره دارد که ناشی از تأثیر عملیات سازمانی در جامعه، اقتصاد و محیط زیست است (گومز^۳، ۲۰۱۵). منظور از مسئولیت اجتماعی شرکتها، پیوستگی و اتحاد میان فعالیت‌ها و ارزش‌های سازمان به گونه‌ای است که منافع کلیه ذی‌نفعان شامل سهام‌داران، مشتریان، کارکنان، سرمایه‌گذاران و عموم جامعه، در سیاست‌ها و عملکرد سازمان منعکس شود (حاجیه و سرافراز، ۱۳۹۳). به بیان دیگر، سازمان باید همواره خود را جزئی از اجتماع بداند، به جامعه احساس مسئولیت داشته باشد و در راستای بهبود رفاه عمومی به گونه‌ای مستقل از منافع مستقیم شرکت، تلاش کند (فروغی، میر شمس شهنشانی و سمیه پور، ۱۳۸۷).

یکی دیگر از متغیرهای که با سواد اخلاقی در ارتباط هست متغیر مسئولیت‌پذیری می‌باشد، مسئولیت‌پذیری اغلب به نوعی ارتباط بین افراد و محیط آنها اشاره دارد. در حوزه ارتباطات بین افراد و سازمان‌ها، مسئولیت‌پذیری به پاسخگویی دلالت دارد؛ پاسخی که چیزی بیش از فرافکنی است. مثلاً پاسخ‌هایی مانند «این روش کار ماست» یا عوامل بازار هیچ انتخابی را برای ما باقی نمی‌گذارند»، چیزی بیش از توجیه کار نیست. در مسئولیت‌پذیری، نگرش فرد؛ «نسبت به اقداماتی که انجام می‌دهد، نیز بخشی از پاسخ او را می‌سازد و این پاسخ ممکن است مورد سؤال واقع شود (فیشر و نیجهوف^۴، ۲۰۱۵). اقدام مسئولانه

1. World health organization

2. Escopism.

3. Gomez,

4. Fisscher and Nijhof

مستلزم پاسخی است که بر اساس مقاصد و انگیزه‌های اقدامات و فعالیتها ارائه گردد. باونز^۱، ادعا می‌کند که برای پاسخگو بودن باید فرصت مسئولانه عمل کردن وجود داشته باشد (باونز، ۲۰۱۶). آزادی برای مسئولانه عمل کردن یک پیش شرط کلی، در خصوص مسئولیت پذیری است. این پیش شرط کلی را می‌توان به جنبه‌های مختلفی تقسیم کرد از جمله تمایل به اقدام، توانایی پیش بینی و دوراندیشی، امکان اقدام کردن و وجود مهارت های یک ارزیابی آگاهانه (باونز، ۵۵). برای تحقق اهداف سازمانی افراد لایق و کاردانی باید در راس امور قرار گیرند تا باعث زیاد شدن مسئولیت پذیری کارکنان بیشتر در سازمان گردد. انگیزه حالت یا وضعی روانی است که رفتار را در جهت هدف یا هدف هایی نیرو می‌دهد (همان، ۱۲۵).

با وجود تأکید اسلام بر مسئولیت اجتماعی، بخش اعظمی از بررسی های معاصر در خصوص مسئولیت پذیری اجتماعی سازمانها بر دستورالعمل‌ها و رویکردهای غربی مبتنی است (طالب نیا، رجب دری و خانی ذلان، ۱۳۹۷). در واقع، روح سرمایه داری را می‌توان به راحتی در همه دیدگاه های غرب در رابطه با مسئولیت اجتماعی سازمان مشاهده کرد. برای نمونه، نظریه‌های اندیشمندان غربی مسئولیت اجتماعی سازمان را به عنوان ابزاری برای دستیابی به مزیت رقابتی مد نظر قرار می‌دهند (ریازمیر و همکاران^۲، ۲۰۱۵).

از یک سو جهان بینی غربی، بر نفع مالی بنا شده است. توجه به مسئولیت اجتماعی سازمان در این جوامع نیز در راستای تحقق سودآوری و اهداف مالی است. از سوی دیگر، جهان بینی تأیید شده اسلام مبتنی بر اخلاق محوری و خیر جمعی است. به بیان دیگر، تأکید بر مسئولیت اجتماعی در اسلام هم راستا با جهان بینی توحیدی بوده و مبتنی بر نفع مادی نیست. بنابراین، بین مبانی فلسفی اسلام و غرب تفاوت های جدی و اساسی وجود دارد (بوستانی، بانسی و شاکری، ۱۳۹۶). چون مدل های موجود در رابطه با مسئولیت اجتماعی سازمان بر مبنای الگوها و فرهنگ جوامع غربی طراحی شده است، واکاوی مؤلفه های مسئولیت اجتماعی بر مبنای منابع اسلامی برای سازمانی با فرهنگ اسلامی ضرورت پیدا می‌کند. در نتیجه، هدف از پژوهش حاضر، پاسخ به این سوال است که الگوی ساختار مسئولیت اجتماعی سازمان گمرک بر اساس آموزه های نهج البلاغه چگونه است؟

روش شناسی پژوهش

به طور کلی طرح تحقیق حاضر، روش آمیخته (کیفی - کمی) می‌باشد و با توجه به ماهیت موضوع روش کیفی از نوع تحلیل محتوای^۳ و روش کمی نیز از روش توصیفی - همبستگی (پیمایشی) استفاده شده است. تحلیل محتوا روشی پرکاربرد برای فهم محتوایی است. در هر پژوهشی واحد تحلیل بنا بر ماهیت مساله مورد بررسی مشخص می‌شود. بنابراین با توجه به مساله پژوهش، واحد تحلیل در بخش کیفی این پژوهش مطالب نهج البلاغه در رابطه با مسئولیت اجتماعی سازمان می‌باشد. جامعه آماری این تحقیق را کتاب نهج البلاغه تشکیل می‌دهند. نمونه آماری این تحقیق نیز کلیه خطبه ها و مطالب در رابطه با مسئولیت اجتماعی بود. ابزار گردآوری اطلاعات نیز فیش های مخصوص روش تحلیل محتوا بودند و مطالب مربوط به پژوهش از کتاب نهج البلاغه مورد بررسی جمع آوری شد و با استفاده از روشهای تحلیل محتوای کمی مورد مطالعه قرار گرفتند و بر این اساس دستورالعمل کدگذاری بر مبنای موضوع و هدف تحقیق تهیه شد و بر مبنای آن، مطالب مورد نظر استخراج و کدگذاری شدند و قسمت کمی این تحقیق، توصیفی از نوع پیمایشی می‌باشد که با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته بر اساس اطلاعات بدست آمده از بخش کیفی، برای بررسی ساختار مسئولیت اجتماعی سازمان گمرک بر اساس آموزه های نهج البلاغه و تعیین درجه تناسب مدل پیشنهادی انجام شد. در این بخش، پرسشنامه ای مشتمل بر ابعاد و مؤلفه های مسئولیت اجتماعی سازمان

1. Bovens

2. Riaz Mir et al

3. Quantitative Content Analysis

گمرک بر اساس آموزه‌های نهج البلاغه که از ترکیب و تحلیل محتوای متون و مصاحبه‌های انجام شده توسط محقق ساخته با ۷۲ سوال با طیف لیکرت بود که جامعه آماری در این بخش را کلیه کارکنان و مدیران اداره کل گمرکات کشور تشکیل می‌دهد؛ که طبق اعلام سازمان تعداد آنها کلیه کارکنان کشور ۸۴۸۲ و مدیران ۴۵۵ نفر می‌باشد. روش نمونه‌گیری به صورت روش نمونه‌گیری روش تصادفی طبقه‌ای بود. برای تعیین حجم نمونه نیز از جدول مورگان استفاده شده است که طبق این جدول تعداد نمونه آماری برابر ۳۸۳ نفر بدست آمده است و پس از انجام روایی و پایایی از طریق آرایه به کارکنان سازمان گمرک استان اردبیل تکمیل شدند و تحلیل سوال‌ها با آزمون‌ها معادلات ساختاری (SEM) با استفاده از نرم افزارهای SPSS و Lisrel انجام گرفته است.

یافته‌های پژوهش

بنابر عنوان پژوهش مبنی بر طراحی الگوی ساختار مسئولیت اجتماعی سازمان گمرک بر اساس آموزه‌های نهج البلاغه، ابعاد مسئولیت اجتماعی ضمن تحلیل سرعنوان‌های موضوعی کتاب نهج البلاغه در ۵ بعد اخلاقی مسئولیت اجتماعی، بعد آموزش و یادگیری مسئولیت اجتماعی، بعد رهبری و مدیریتی مسئولیت اجتماعی، بعد فرآیندهای اقتصادی مسئولیت اجتماعی و در نهایت بعد حقوقی مسئولیتهای اجتماعی بررسی شد که یافته‌ها به شرح ذیل است:

بعد اخلاقی مسئولیت اجتماعی : امیرالمؤمنین در بازگشت از جنگ صفین به کوفه، در میانه راه وصیت‌هایی برای تربیت و رشد و تعالی همه نوجوانان و جوانان سراسر تاریخ می‌نویسد که از بهترین منشورهای پرورش و آموزش بشری به شمار می‌رود. لیکن برای اینکه از نظر روان‌شناسی و جامعه‌شناسی، یک الگوی شناخته‌شده و روشن برای مخاطب معرفی کرده باشد، آن وصایا را خطاب به فرزند برومندش، امام حسن مجتبی (ع) نگاشته است. در بخشی از آن سفارش‌ها می‌نویسد یا بُنی، اجعل نفسک میزاناً فی ما بینک و بین غیرک. فرزند عزیزم! خویشتن را ترازویی قرار ده میان خود و دیگران؛ فأحبب لغيرک ما تُحب لنفسک و اگر له ما تکره لها: در نتیجه چیزی را برای جز خودت دوست بدار که برای خودت دوست می‌داری، و چیزی را برای او ناخوش شمار که برای خودت ناخوش می‌شماری.

و لا تَظلم کما لا تُحب أن تُظلم: ستم بر کسی روا مدار، چنان‌که دوست نداری بر تو ستم رود.
و أحسن کما تُحب أن يُحسن الیک: نیکی کن، چنان‌که دوست داری به تو نیکی شود.
و استقیح من نفسک ما تستقیحه من غیرک: آنچه را از جز خودت زشت می‌شماری، از خود نیز زشت بشمار.
و ارض من الناس بما ترضاه لهم من نفسک: از مردم چیزی را بپسند و بدان خشنود باش که از سوی خودت برای آنان می‌پسندی.

و لا تَقُل ما لا تَعلم و إن قل ما تعلم: آنچه را نمی‌دانی مگو اگرچه آنچه را می‌دانی اندک باشد برای گفتن.
و لا تَقُل ما لا تُحب أن یقال لک: چیزی را که دوست نداری به تو گویند به دیگری مگوی.
این هشت سفارش، کلید طلایی گشودن درهای بهشت این جهانی به روی همه افراد اجتماع است؛ اجتماعی که افرادش بر روی واقعیت‌های زندگی مادی زمین می‌زی‌اند و اندیشه‌شان به سوی آسمان بالا می‌رود و هر دو بُعد حیات طیبیه را برای همه شهروندان به ارمغان می‌آورد. طبق بررسی فرمایشات گرانقدر امام علی علیه السلام در کتاب نهج البلاغه ۴ بعد اخلاقی به شرح جدول (۱) برای مسئولیت اجتماعی استنباط شد.

جدول شماره (۱) فراوانی ابعاد اخلاقی مسئولیت اجتماعی در نهج البلاغه

مفاهیم اصلی	فراوانی کلیدواژه	درصد کلیدواژه	جمله ی مورد نظر در نهج البلاغه
اخلاق اجتماعی	۲۴	۲۹٪/۶۹	خطبه ۱/۲۳-خطبه ۲۲/۱۹۳-حکمت ۵۹و ...
اخلاق رهبری	۱۰	۱۲٪/۳۴	نامه ۵۳-خطبه ۱۸/۲۱۶
اخلاق سیاسی	۱۷	۲۰٪/۹۸	خطبه ۱۶/۳-خطبه ۹-نامه ۳/۴۶
اخلاق علمی	۳۰	۳۷٪/۱۰۳	نامه ۲۴/۳۱-۲۸-خطبه ۶/۱۲۸-نامه ۴۰/۵۳-حکمت ۱۲۷-۲۷۴
جمع	۸۱	۱۰۰٪	

طبق یافته‌ها در بعد اخلاقی مسئولیت اجتماعی بیشترین فرمایشات حضرت علی حول مقوله ی اخلاق علمی بوده است، در حکمت ۳۶۶ در رابطه با هماهنگی علم و عمل فرمود: علم و عمل پیوندی نزدیک دارند و کسی که دانست باید به آن عمل کند، چرا که علم، عمل را فرا خواند اگر پاسخش داد می ماند و گرنه کوچ می کند.

بعد آموزش و یادگیری مسئولیت اجتماعی: یادگیری یکی از مهم ترین و در عین حال یکی از مشکل ترین مفاهیم برای تعریف کردن است. از دیدگاه امام علی(ع) نیز مردم لازم است ابتدا دانشجو باشند و سپس همواره همان طور که دانش می جویند (طالب علم هستند)، دانش خود را به نسل بعد منتقل کنند و این کار به تدریج و گام به گام صورت گیرد. به عبارت دیگر، عالم و معلم ربّانی شوند. بدین ترتیب، جامعه مورد نظر نظام تربیتی اسلام، جامعه ای است که همواره در حال «یادگیری مداوم و مادام العمر» باشد. طبق بررسی فرمایشات گرانقدر امام علی علیه السلام در کتاب نهج البلاغه ۴ بعد آموزش و یادگیری مسئولیت اجتماعی به شرح جدول (۲) برای مسئولیت اجتماعی استنباط شد.

جدول (۲) فراوانی ابعاد آموزش و یادگیری مسئولیت اجتماعی در نهج البلاغه

مفاهیم اصلی	فراوانی کلیدواژه	درصد کلیدواژه	جمله ی مورد نظر در نهج البلاغه
آموزش معنوی	۱	۵٪/۸۸	خطبه ۱۲۴
آموزش روانی	۴	۲۳٪/۵۲	خطبه ۱۲۳-۳۵-۳۴
آموزش دینی	۳	۱۷٪/۶۴	نامه ۲۸/۳۱-۲۹
آموزش تاکتیک های فردی و گروهی	۹	۵۲٪/۹۴	نامه ۱۶-خطبه ۶۶-۱۲۴-۱۰۷-۲۴۱-نامه ۱۱-
جمع	۱۷	۱۰۰٪	

طبق یافته‌ها در ابعاد آموزش و یادگیری مسئولیت اجتماعی در نهج البلاغه بیشترین فرمایشات حضرت علی حول مقوله ی آموزش تاکتیک های فردی و گروهی بوده است، ایشان در نامه ۱۶ در یکی از روزهای آغازین جنگ صفین در سال ۳۷ هجری به لشکریان خود فرمودند: عقب نشینی هایی که مقدمه هجوم دیگری است، و ایستادنی که حمله در پی دارد نگرانان ناسازد. حق شمشیرها را اداء کنید، و پشت دشمن را به خاک بمالید، و برای فرو کردن نیزه ها، و محکم ترین ضربه های شمشیر، خود را آماده کنید، صدای خود را در سینه ها نگهدارید که در از بین بردن سستی نقش بسزایی دارد. به خدایی که دانه را شکافت، و پدیده ها را آفرید، آنها اسلام را نپذیرفتند، بلکه به ظاهر تسلیم شدند، و کفر خود را پنهان داشتند و آنگاه که یاورانی یافتند آن را آشکار ساختند.

بعد رهبری و مدیریتی مسئولیت اجتماعی: یکی از محورهای اصلی مطالعه در حوزه ی مدیریت مقوله رهبری است. طی فیش برداری از کتاب نهج البلاغه در حوزه رهبری و مدیریت مسئولیت اجتماعی ۷ مقوله اصلی در سفارشات امام علی طبق جدول (۳) استنباط گردید.

جدول (۳) جدول و نمودار فراوانی ابعاد رهبری و مدیریتی مسئولیت اجتماعی در نهج البلاغه

مفاهیم اصلی	فراوانی کلیدواژه	درصد کلیدواژه	جمله ی مورد نظر در نهج البلاغه
نقش رهبری در جامعه	۷	۵٪/۰۷	خطبه ۷/۲۱۶-۸-حکمت ۴۶۷
شرایط رهبری و مدیریت	۲۴	۱۷٪/۳۹	خطبه ۵/۱۳۱-۱/۱۷۳-حکمت ۷۳
اصول و مبانی اخلاقی مدیریت	۱۶	۱۱٪/۵۹	نامه ۸/۵۳-۱۰-خطبه ۱۸/۲۱۶
وظایف رهبری	۳۱	۲۲٪/۴۶	نامه ۱۱۴/۵۳-خطبه ۲۰۹-۳۱-۳۹-۲۱۶-حکمت ۳۲۲
اختیارات رهبری	۹	۶٪/۵۲	خطبه ۳
حقوق اجتماعی-سیاسی رهبری	۱۵	۱۰٪/۸۶	خطبه ۱/۲۱۶-حکمت ۳۲۲
حقوق متقابل رهبری با مردم و مسئولان	۳۶	۲۶٪/۰۸	نامه ۵۰-خطبه ۱۰/۳۴
جمع	۱۳۸	۱۰۰٪	

طبق یافته‌ها در ابعاد رهبری و مدیریتی مسئولیت اجتماعی در نهج البلاغه بیشترین فرمایشات حضرت علی حول مقوله ی حقوق متقابل رهبری با مردم و مسئولان بوده است،

بعد فرآیندهای اقتصادی مسئولیت اجتماعی : آن چه امروزه از اقتصاد فهمیده می شود و به صورت رشته ای علمی در کنار دیگر رشته های علوم مطرح است، علمی است که درباره چگونگی فعالیت ها و روابط اقتصادی افراد جامعه با یک دیگر و اصول و قوانینی بحث می کند که بر امور مزبور حکومت دارد و مسائلی که باید در عمل با توجه به مقتضیات زمانی و مکانی اتخاذ شود تا موجبات سعادت و ترقی جامعه و رفاه و آسایش افراد آن را تأمین کند. چنان دنبال کار و تحصیل معاش باش که انگار برای همیشه در دنیا هستی و چنان به فکر آخرت باش که گویا در آستانه مرگ قرار داری.(۳)

حضرت در تقسیم ساعات شبانه روز مؤمن می فرماید: لِلْمُؤْمِنِ ثَلَاثُ سَاعَاتٍ: فَسَاعَةٌ يُنَاجِي فِيهَا رَبَّهُ وَ سَاعَةٌ يَرْمُ مَعَاشَهُ وَ سَاعَةٌ يُحَلِّي بَيْنَ نَفْسِهِ وَ بَيْنَ لَذَّتِهَا.(۴) : امام علیه السلام در این کلام، برای اقتصاد، نقشی هم تراز «عبادت» قائل می شود و اقتصاد را مجموعه اعمالی می داند که تابع نظام ارزشی حاکم بر انسان است، و از آن جا که هدف در نظام ارزشی حاکم بر انسان از دیدگاه اسلام، با توجه به بُعد حق گرا و کمال طلب او، رسیدن به مقام قرب ربوبی است، فرد با ایمان باید با چنین «معیاری» همه رفتارهای خویش را منطبق سازد تا به هدف خویش دست یابد.

حضرت در این زمینه به مالک اشتر می فرماید: وَلْيَكُنْ أَحَبُّ الْأُمُورِ إِلَيْكَ أَوْسَطُهَا فِي الْحَقِّ وَ أَعَمَّهَا فِي الْعَدْلِ وَ أَجْمَعُهَا لِرِضَى الرَّعِيَّةِ.(۵) محبوب ترین کارها نزد تو، سازگارترین آن ها با «حق» و گسترده ترین در «عدالت» و فراگیرترین در جلب «رضایت» مردم باشد؛

از این رو، نگاه کمال خواهانه امام به اقتصاد و فعالیت های دنیایی را می توان در جای جای زندگی و نامه ها و دستورالعمل های وی به کارگزارانش مشاهده کرد. از این رو در بررسی مولفه فرآیندهای اقتصادی مسئولیت اجتماعی در نهج البلاغه ۵ عنوان اصلی برای امور اقتصادی از کلام امیرالمومنین استنباط شد که در جدول (۴) مشهود است.

جدول (۴) فراوانی ابعاد فرآیندهای اقتصادی مسئولیت اجتماعی در نهج البلاغه

مفاهیم اصلی	فراوانی کلیدواژه	درصد کلیدواژه	جمله ی مورد نظر در نهج البلاغه
اخلاق اقتصادی	۹	۲۰٪/۱۰۰	نامه ۲۵-۵۱
مدیریت اقتصادی	۵	۱۱٪/۱۱	نامه ۲/۴۰-۲/۴۳-۵۱
راهبردهای اقتصادی	۱۶	۳۵٪/۵۵	نامه ۲۴-۱۰-خطبه ۱۸/۲۱۶-حکمت ۳۹۰
عدالت اقتصادی	۵	۱۱٪/۱۱	خطبه ۱/۱۲۶-۱۵-۲۲۴/
مبارزه با فساد و مشکلات اقتصادی	۱۰	۲۲٪/۲۲	خطبه ۲۲۵-نامه ۱۲۶/۵۳
جمع	۴۵	۱۰۰٪	

از مهمترین راهبردهای اسلامی، راهبرد اقتصادی مسئولیت اجتماعی است که سرآغازی برای پیمودن راهی طولانی با عزمی استوار و تلاشی بی وقفه است. با توجه به اینکه وظایف و اهداف حاکمیت از منظر امیرالمومنین (ع) و فلسفه آن در خدمت به مردم و آخرت خلاصه می شود، حضرت علی در نامه ۲۶ در اشاره به حکمرانی خوب و اخلاق کارگزاران اقتصادی قبل از هر چیز، مخنف بن سلیم را از نفاق و دوگانگی ظاهر و باطن بر حذر می دارد و از بدرفتاری با مردم و خود برتربینی و بی اعتنائی به آنها نهی می فرماید و در بخش دیگری تأکید می کند که تو به عنوان عامل جمع آوری زکات حقی در آن داری که ما به تو می پردازیم؛ ولی بقیه آن متعلق به نیازمندان امت است که باید به آنها برسد. حضرت در پایان نامه، او را از هرگونه خیانت در این امانت برحذر می دارد و خیانت به امت و امام امت را بدترین خیانت می شمرد.

بعد حقوقی مسئولیت اجتماعی : علی علیه السلام در دوره خلافت تقریباً پنج ساله خویش در گفتار و رفتار خود، توجه ویژه ای به حقوق عمومی مردم داشته است. دقت در ابعاد مختلف مباحث حقوقی مطرح شده از سوی آن حضرت به عنوان رهبری الهی می تواند منبعی کم نظیر در پژوهشهای حقوقی و سیاسی به شمار آید و ملاک و معیاری مطمئن در جهت تدوین حقوق بشر در اسلام باشد. در بررسی سرعنوان حقوق کتاب نهج البلاغه با ۴ مقوله ی اصلی از ابعاد حقوقی مسئولیت اجتماعی از منظر کلام امام مواجه می شویم که به شرح جدول (۵) است.

جدول (۵) فراوانی ابعاد حقوقی مسئولیت اجتماعی در نهج البلاغه

مفاهیم اصلی	فراوانی کلیدواژه	درصد کلیدواژه	جمله ی مورد نظر در نهج البلاغه
حقوق اجتماعی	۷	۲۵٪/۹۲	خطبه ۴/۲۱۶-حکمت ۱۳۴
حقوق سیاسی	۵	۱۸٪/۵۱	خطبه ۶-۱/۲۱۶
حقوق فردی	۱۲	۴۴٪/۴۴	نامه ۱۰-۱/۱۹-خطبه ۵/۲۱۶-حکمت ۳۹۹
حقوق زیست محیطی	۳	۱۱٪/۱۱	نامه ۱۰/۲۵
جمع	۲۷	۱۰۰٪	

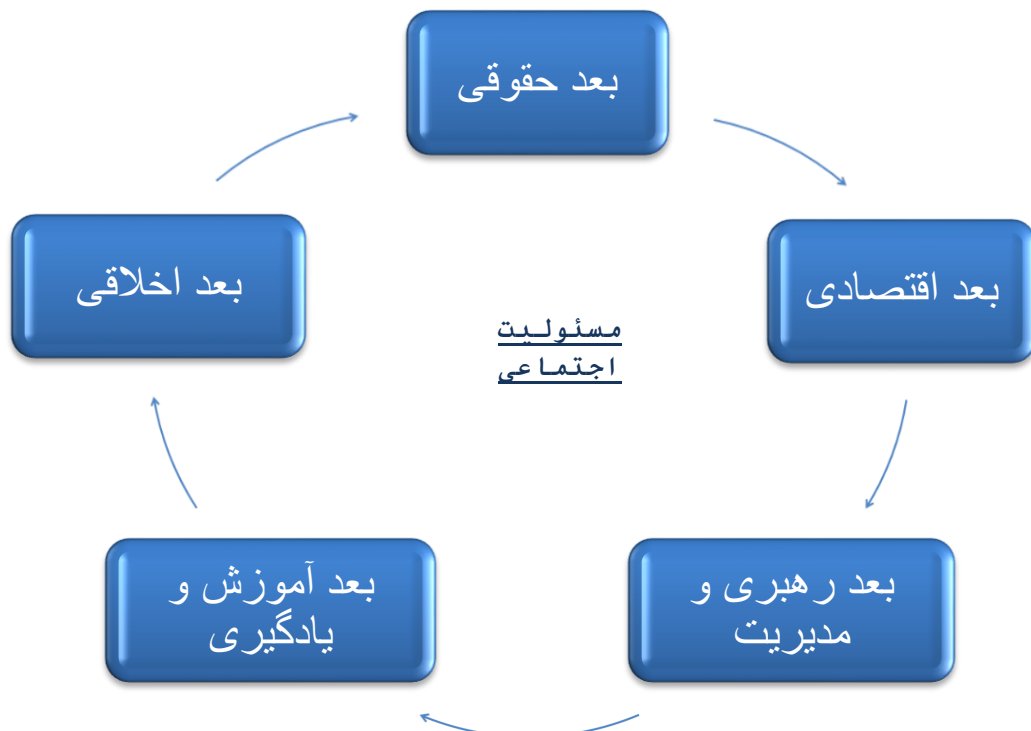
طبق بررسی نمودار که نشانگر این است حقوق فردی در نهج البلاغه بیانگر دیدگاه امام علی (ع) نسبت به حق آزادی فردی است. در بیان نهج البلاغه حق آزادی فردی دارای اهمیت فراوان بوده، و در شمار موضوعاتی است که آشکارا به آن پرداخته شده است. رویکرد امام در رویارویی با مخالفانش از خوارج، و دشمنانش در نبردهای جمل و صفین نمادی از اهمیت موضوع حق آزادی فردی در سیره او است. آنگاه که به او خبر رسید که گروهی از سپاهیان کوفه تصمیم گرفته اند به خوارج بپیوندند؛ اما امام (ع) آنان را به سبب ترک لشکر و پیوستن به دشمنان، آزاری نرساند. ابن کواء در مسجد و در میان نماز، با علی ستیز

می کرد و سخنانی بر زبان می آورد که دال بر تکفیر امام بود؛ لیکن او کمترین آزاری به او نرساند. روزی یکی از خوارج پس از شنیدن سخنی حکیمانه از امام علی(ع) گفت: «خدا این کافر را بکشد؛ چه نیک فهم است». مردمان برخاستند تا آن مرد را بکشند؛ لیکن با وجود زشتی سخن آن خارجی، حضرتش فرمود:

انما هو سبّ بسبّ او عفو عن ذنب (همان، حکمت ۴۱۲)

لختی درنگ کنید، پاداش دشنام، دشنام است یا عفو از گناه.

همچنین، از شرایط زمان و سخنان امیرالمؤمنین(ع) چنین برمی آید که او حتی برای دشمنان خود نیز حقوقی قائل بود و احکام شرع به وی اجازه نمی داد به آنها تعدی کند. همین منطق نحوه عمل او را در برابر سپاه معاویه در صفین، آن گاه که آب را از سپاه امام(ع) بازداشتند، توجیه می کند. زیرا آن گاه که امام لشکر معاویه را با قدرت، از کنار چاه های آب راند، امام به آنها اجازه داد که از آب استفاده کنند. در بررسی مسئولیت اجتماعی در نهج البلاغه طی تحلیل محتوای کمی و فیش برداری های صورت گرفته ۵ مولفه اصلی بعد اخلاقی، بعد آموزش و یادگیری، بعد رهبری و مدیریت، بعد اقتصادی و حقوقی مسئولیت اجتماعی از دل صدها مولفه فرعی استخراج شد که توجه و پیاده سازی این مولفه ها نقش مهمی در ارتقا کیفی مسئولیت اجتماعی افراد در جامعه خواهد داشت در ادامه با ارائه مدل بصری مولفه های مسئولیت اجتماعی نشان داده شده است.

شکل (۱) مدل بصری مولفه های مسئولیت اجتماعی در نهج البلاغه

تحلیل سوال اول :

وضع موجود از نظر ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه در سازمان گمرک چگونه است؟
 برای تحلیل سوال اول تحقیق از آزمون t تک نمونه ای با مقدار آزمون برابر ۳ و فاصله اطمینان ۹۵٪ استفاده شده است. در صورتی که مقدار آزمون بزرگتر از ۰/۰۵ باشد، متغیر موردنظر با مقدار آزمون تفاوت معناداری ندارد و در صورتی که مقدار P- Value کوچکتر از ۰/۰۵ باشد، متغیر موردنظر با مقدار آزمون تفاوت معناداری دارد. در این حالت اگر میانگین بالاتر از عدد ۳ بود، متغیر موردنظر به صورت قوی در جامعه آماری وجود دارد، و اگر میانگین پایین تر از عدد ۳ بود، متغیر مورد نظر به صورت

ضعیف در جامعه آماری وجود دارد. در جدول زیر وضع موجود از نظر ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه در سازمان گمرک از طریق آزمون تی تک نمونه ای مورد بررسی قرار گرفته اند.

جدول (۶) نتیجه آزمون t تک نمونه ای وضع موجود از نظر ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه

(Test Value = 3)

متغیر	p-value sig.(2-tailed)	میانگین	انحراف معیار	آزمون t
بعد اخلاقی مسئولیت اجتماعی	۰/۰۰۰	۴/۳۰	۱/۱۴	۳۰/۸۹
بعد آموزش و یادگیری مسئولیت اجتماعی	۰/۰۰۰	۴/۰۶	۱/۵۰	۱۲/۴۴
بعد رهبری و مدیریتی مسئولیت اجتماعی	۰/۰۰۰	۴/۰۰	۱/۶۷	۱۶/۳۳
بعد فرآیندهای اقتصادی مسئولیت اجتماعی	۰/۰۰۰	۴/۲۸	۱/۲۵	۱۰/۶۲
بعد حقوقی مسئولیتهای اجتماعی	۰/۰۰۰	۴/۴۰	۱/۰۹	۱۰/۵۵

همان طور که در جدول (۶) مشاهده می شود، تمامی ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه دارای میانگین بزرگتر از ۳ و P-Value کوچکتر از ۰/۰۵ هستند بنابراین می توان بیان نمود که تمامی متغیرها به صورت قوی در جامعه آماری وجود دارند.

سوال دوم : اعتبارسنجی الگوی طراحی شده ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه در سازمان گمرک چگونه است؟

برای تحلیل سوال دوم تحقیق از تحلیل عاملی اکتشافی و تاییدی استفاده گردیده است. با توجه به ادبیات تحقیق برای مدل ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه ۷۲ گویه شناسایی شده در قالب ۵ عامل مورد آزمون قرار گرفت. بدین منظور برای تک تک عوامل تحلیل عاملی اکتشافی صورت گرفته که در این مرحله، عواملی که نامربوط و از همبستگی پایین برخوردار باشند حذف می گردند. به این منظور و برای بررسی کفایت داده ها جهت انجام تحلیل عاملی اکتشافی، از آزمون KMO و بارتلت استفاده شد. مقدار KMO همواره بین ۰ و ۱ در نوسان است. در صورتی که مقدار KMO کمتر از ۰/۵ باشد داده ها برای تحلیل عاملی مناسب نخواهد بود و اگر مقدار آن بین ۰/۵ و ۰/۷ باشد می توان به تحلیل عاملی پرداخت. اما در صورتی که مقدار آن بزرگتر از ۰/۷ باشد، همبستگی های موجود در بین داده ها برای تحلیل عاملی مناسب خواهند بود. از سوی دیگر برای اطمینان از مناسب بودن داده ها برای تحلیل عاملی، مبنی بر اینکه ماتریس همبستگی هایی که پایه تحلیل عاملی قرار می گیرد در جامعه برابر صفر نیست باید از آزمون بارتلت استفاده کرد که بر پایه آن در صورتیکه عدد Sig مربوط به آن کوچکتر از ۰/۰۵ باشد می توان اظهار داشت که ماتریس همبستگی مخالف صفر است و داده ها کفایت لازم جهت انجام تحلیل عاملی اکتشافی را دارند.

جدول (۷) آزمون KMO و بارتلت مدل ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		۰/۹۰۰
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	۵۳۴/۷۹۰
	df	۲۲۰۰
	Sig.	۰/۰۰۰

با توجه به جدول (۷) عدد KMO برابر با (۰/۹۰۰) و Sig آزمون بارتلت نیز برابر با (۰/۰۰۰) می باشد. بنابراین داده ها از کفایت لازم جهت انجام تحلیل عاملی اکتشافی برخوردارند.

جدول (۸) تحلیل عاملی اکتشافی مدل ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه

طبقه	گویه ها	عواملها				
		۱	۲	۳	۴	۵
بعد اخلاقی مسئولیت اجتماعی	سوال ۱	۰/۷۰				
	سوال ۲	۰/۷۵				
	سوال ۳	۰/۷۰				
	سوال ۴	۰/۶۶				
	سوال ۵	۰/۵۶				
	سوال ۶	۰/۷۰				
	سوال ۷	۰/۷۰				
	سوال ۸	۰/۶۷				
	سوال ۹	۰/۸۰				
	سوال ۱۰	۰/۶۰				
	سوال ۱۱	۰/۶۴				
	سوال ۱۲	۰/۶۷				
بعد آموزش و یادگیری مسئولیت اجتماعی	سوال ۱		۰/۷۰			
	سوال ۲		۰/۷۷			
	سوال ۳		۰/۷۷			
	سوال ۴		۰/۷۸			
	سوال ۵		۰/۷۰			
	سوال ۶		۰/۷۲			
	سوال ۷		۰/۷۸			
	سوال ۸		۰/۷۶			
	سوال ۹		۰/۶۴			
	سوال ۱۰		۰/۶۶			
	سوال ۱۱		۰/۵۹			
	سوال ۱۲		۰/۵۸			
بعد رهبری و مدیریتی مسئولیت اجتماعی	سوال ۱			۰/۷۱		
	سوال ۲			۰/۷۵		
	سوال ۳			۰/۷۰		
	سوال ۴			۰/۶۰		
	سوال ۵			۰/۷۰		
	سوال ۶			۰/۷۲		
	سوال ۷			۰/۷۲		

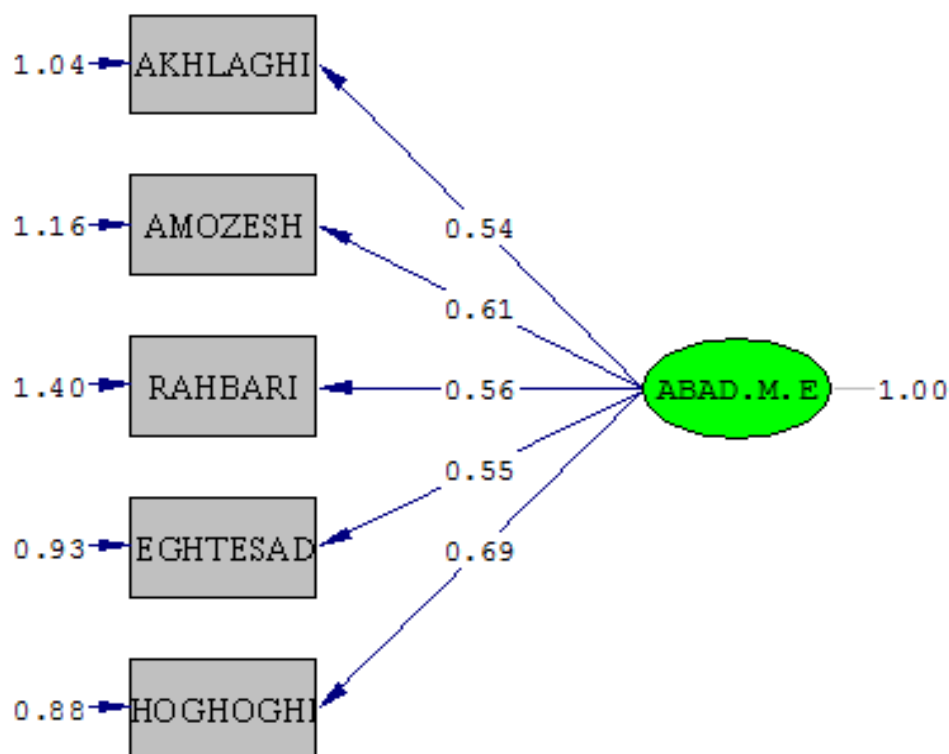
طبقه	گویه ها	عواملها				
		۱	۲	۳	۴	۵
	سوال ۸			۰/۸۸		
	سوال ۹			۰/۷۲		
	سوال ۱۰			۰/۷۸		
	سوال ۱۱			۰/۷۲		
	سوال ۱۲			۰/۷۵		
	سوال ۱۳			۰/۷۵		
	سوال ۱۴			۰/۶۱		
	سوال ۱۵			۰/۵۶		
	سوال ۱۶			۰/۵۶		
	سوال ۱۷			۰/۷۸		
	سوال ۱۸			۰/۶۴		
	سوال ۱۹			۰/۶۲		
	سوال ۲۰			۰/۵۶		
	سوال ۲۱			۰/۷۴		
بعد فرآیندهای اقتصادی مسئولیت اجتماعی	سوال ۱				۰/۶۷	
	سوال ۲				۰/۷۸	
	سوال ۳				۰/۶۹	
	سوال ۴				۰/۶۰	
	سوال ۵				۰/۷۴	
	سوال ۶				۰/۸۸	
	سوال ۷				۰/۶۲	
	سوال ۸				۰/۶۶	
	سوال ۹				۰/۷۶	
	سوال ۱۰				۰/۵۶	
	سوال ۱۱				۰/۵۶	
	سوال ۱۲				۰/۶۶	
	سوال ۱۳				۰/۶۰	
	سوال ۱۴				۰/۷۶	
	سوال ۱۵				۰/۷۸	
اجتماعی مسئولیت‌های بعد حقوقی	سوال ۱					۰/۶۷
	سوال ۲					۰/۷۸
	سوال ۳					۰/۶۹

ردیف	گویه‌ها	عواملها				
		۱	۲	۳	۴	۵
	سوال ۴					۰/۶۰
	سوال ۵					۰/۷۴
	سوال ۶					۰/۸۸
	سوال ۷					۰/۶۲
	سوال ۸					۰/۶۶
	سوال ۹					۰/۷۶
	سوال ۱۰					۰/۵۶
	سوال ۱۱					۰/۵۶
	سوال ۱۲					۰/۶۶

با اجرای دستور دوران متعامد (چرخش واریماکس) در بررسی نتایج تحلیل عاملی اکتشافی بر روی مدل ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه نشان داده شد که تمامی سوال های تحقیق به لحاظ داشتن بار عاملی بیشتر از ۰/۳۰ در ۵ عامل دسته بندی شدند. بنابراین می توان بیان نمود که تمامی عوامل شناسایی شده می توانند جز ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه به شمار بیایند.

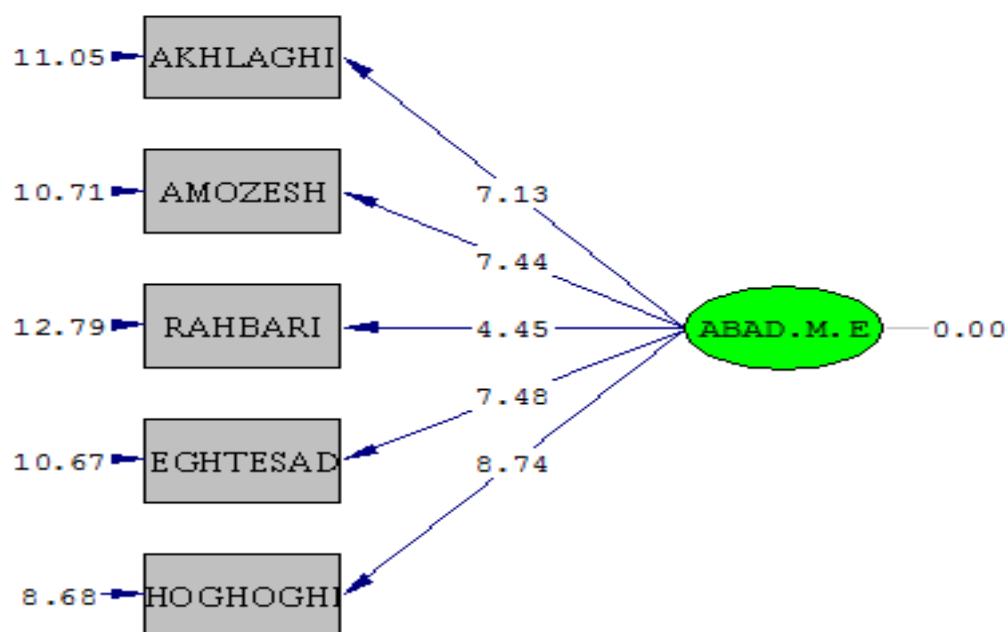
تحلیل عاملی تاییدی ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه

بعد از تحلیل انجام عاملی اکتشافی، مدل تحلیل عاملی برای تحلیل عاملی تاییدی سوال های مربوط به ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه، مدل خروجی لیزرل به صورت تخمین استاندارد و اعداد معنی داری است. این مدل شامل کلیه ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه می باشد. اعداد روی فلش ها بیانگر مقدار بار عاملی متغیرها بوده و نمایانگر میزان هر کدام از آنهاست. شاخصهای برازش مدل با توجه به شکل (۲) حاکی از مناسب بودن مدل اندازه گیری ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه با مقدار RMSEA برابر ۰/۰۸۳ می باشد و با توجه به اینکه کمتر از ۰/۱ است نشان دهنده میانگین مجذور خطاهای مدل مناسب است. همچنین مقدار کای دو به درجه آزادی کمتر از ۳ می باشد.

Chi-Square=26.28, df=13, P-value=0.01560, RMSEA=0.083

شکل (۲) مدل معادلات ساختاری مدل ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه

Chi-Square=26.28, df=13, P-value=0.01560, RMSEA=0.083

شکل (۳) مقدار T-Value عوامل مدل ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه

همانطور که در شکل (۳) نشان داده می‌شود، نتایج به دست آمده از تحقیق نشان داد که تمامی روابط بین سازه های تحقیق برقرار است. همچنین مقدار شاخص های برازش در جدول (۹) آمده است که نشان دهنده برازش مناسب مدل است.

جدول (۹) نتایج برازش مدل ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه

معیارهای برازش مدل	شاخص	اعداد بدست آمده	مقدار مجاز	نتیجه
نسبت کای دو به درجه آزادی	K^2/df	۲/۰۲	کمتر از ۳	برازش مناسب
ریشه میانگین مجذورات	RMSEA	۰/۰۸	کمتر از ۱	برازش مناسب
ریشه مجذور مانده ها	RMR	۰/۰۲۰	نزدیک صفر	برازش مناسب
شاخص برازش هنجار شده	NFI	۰/۹۵	بالاتر از ۰/۹	برازش مناسب
شاخص نرم برازندگی	NNFI	۰/۹۵	بالاتر از ۰/۹	برازش مناسب
شاخص برازش تطبیقی	CFI	۰/۹۷	بالاتر از ۰/۹	برازش مناسب
شاخص برازش اضافی	IFI	۰/۹۷	بالاتر از ۰/۹	برازش مناسب
شاخص برازش نسبی	RFI	۰/۹۱	بالاتر از ۰/۹	برازش مناسب
شاخص برازندگی	GFI	۰/۹۵	بالاتر از ۰/۹	برازش مناسب
شاخص برازندگی تعدیل یافته	AGFI	۰/۹۰	بالاتر از ۰/۹	برازش مناسب

با توجه به نتایج، شاخصهای برازندگی در مدل های اندازه گیری تحلیل عامل تأییدی ابزارهای پژوهش می‌توان گفت مقدار خی دو در همه مدل های اندازه گیری در سطح خطای ۵ درصد معنادار است. همچنین، نسبت خی دو به درجه آزادی در همه مدل های اندازه گیری با توجه به ملاک مدنظر، بیانگر برازش مناسب مدلهای مفهومی است. مقدار شاخص RMSEA در همه مدل های اندازه گیری در دامنه قابل قبول قرار دارد و این امر نیز گویای مقدار خطای قابل قبول در مدل های اندازه گیری ابزارها است. مقادیر شاخص های CFI, GFI, AGFI, NFI و NNFI در همه مدل های اندازه گیری ابزارها نیز با توجه به ملاک مدنظر مطلوب ارزیابی شدند که نشان دهنده برازش مناسب مدلهای اندازه گیری است. بنابراین، با توجه به نتایج مدل های اندازه گیری، می‌توان گفت همه ابزارهای پژوهش برازش مناسب و قابل قبول دارند.

اعتبار سنجی مدل ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه

در این قسمت پایایی و روایی همگرا و واگرای ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه برآورد گردیده است. نتایج پایایی به روش همبستگی سؤالات با نمره کل، پایایی هر سؤال، روایی همگرایی و تشخیصی (تمایز) سازه های استخراجی بر اساس مدل نهایی در جداول زیر ارائه می‌شود.

جدول (۱۰) تحلیل پایایی و روایی همگرای ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه

متغیر	آلفای کرونباخ	AVE	CR
بعد اخلاقی مسئولیت اجتماعی	۰/۸۳	۰/۵۳	۰/۹۲
بعد آموزش و یادگیری مسئولیت اجتماعی	۰/۷۲	۰/۵۷	۰/۹۲
بعد رهبری و مدیریتی مسئولیت اجتماعی	۰/۷۳	۰/۵۵	۰/۹۱
بعد فرآیندهای اقتصادی مسئولیت اجتماعی	۰/۷۵	۰/۵۴	۰/۸۷
بعد حقوقی مسئولیتهای اجتماعی	۰/۸۵	۰/۴۸	۰/۹۲

نتایج جداول بالا حاکی از این است که ضریب همبستگی سؤالات با نمره کل پرسشنامه بالاتر از ۰/۳ و پایایی هر سؤال بیشتر از ۰/۵ گزارش شد، که نشان می‌دهد سؤالات در سنجش ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه از

دقت کافی برخوردارند. علاوه بر این پایایی به روش آلفای کرونباخ بالاتر از ۰/۶ و پایایی مرکب نیز بیشتر از ۰/۷ گزارش شد که نشان می‌دهد هر ۵ عامل نیز در تعیین عوامل مربوط به مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه از دقت لازم برخوردارند. همچنین نتایج جداول نشان می‌دهد که برای هر سازه $CR > AVE$ و $AVE > 0.5$ در نتیجه مؤلفه‌ها از روایی همگرا برخوردارند.

در تحلیل کمترین مربعات جزئی برای اعتبار تشخیصی که بیانگر وجود همبستگی‌های جزئی بین شاخص‌های یک سازه و شاخص‌های سازه‌های دیگر است از معیار فروئل و لارکر (FORNELL-LARCKER) استفاده می‌شود. معیار فروئل و لارکر اشاره به این مسئله دارد که ریشه دوم مقادیر واریانس شرح داده شده (AVE) هر سازه، بزرگ‌تر از مقادیر همبستگی آن سازه با سازه‌های دیگر باشد، مقادیر موجود در روی قطر اصلی ماتریس، باید از کلیه مقادیر موجود در ستون مربوطه بزرگ‌تر باشد. در جدول (۱۱) ماتریس فروئل و لارکر برای عوامل مربوط به طراحی ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه بیان شده است.

جدول (۱۱) ماتریس فروئل و لارکر عوامل مربوط به ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه های نهج البلاغه

متغیر	بعد اخلاقی مسئولیت اجتماعی	بعد آموزش و یادگیری مسئولیت اجتماعی	بعد رهبری و مدیریتی مسئولیت اجتماعی	بعد فرآیندهای اقتصادی مسئولیت اجتماعی	بعد حقوقی مسئولیتهای اجتماعی
بعد اخلاقی مسئولیت اجتماعی	۰/۷۱				
بعد آموزش و یادگیری مسئولیت اجتماعی	۰/۶۳	۰/۸۶			
بعد رهبری و مدیریتی مسئولیت اجتماعی	۰/۵۳	۰/۷۲	۰/۷۶		
بعد فرآیندهای اقتصادی مسئولیت اجتماعی	۰/۴۵	۰/۴۹	۰/۶۶	۰/۷۷	
بعد حقوقی مسئولیتهای اجتماعی	۰/۴۹	۰/۵۸	۰/۶۳	۰/۵۱	۱/۴۱

همان‌طور که مشخص است مقادیر موجود در روی قطر اصلی ماتریس، از کلیه مقادیر موجود در ستون مربوط آن بزرگ‌تر است و نشان دهنده آن است که در مدل ما دارای اعتبار تشخیص مناسبی است. این یافته‌ها نشان می‌دهد که هر ۵ عامل، هدف پرسشنامه را که طراحی مدل مسئولیت اجتماعی سازمان گمرک بر اساس آموزه های نهج البلاغه است برآورد می‌کند (روایی همگرا) و همچنین نتایج حاکی از این است که خرده مقیاس‌ها چنان همبستگی بالایی ندارند که همه آن‌ها تبدیل به یک سازه شوند و لذا مؤلفه‌ها تکراری نیستند (روایی واگرا).

بحث و نتیجه‌گیری

بحث از جایگاه مسئولیت‌پذیری در عرصه‌های مختلف سبک زندگی اسلامی، از مباحث بسیار ضروری جامعه کنونی ماست؛ زیرا زندگی پیچیده انسان امروزی با رشد و پیشرفت تکنولوژی و نیز سهولت دسترسی به انواع اطلاعات مفید و غیر مفید و فرو ریختن مرزهای اجتماعی، فرهنگی و یا حتی جغرافیایی با چالش‌های فراوانی همچون جهانی شدن و بومی ماندن، بحران جمعیت، بحران سلامتی و تغذیه، دگرگونی‌های فناوری، اثرات فناوری نوین ارتباطی بر مهارت‌های اجتماعی و اخلاقیات، مشکلات خانوادگی و ... روبه‌روست (سازمان بهداشت جهانی^۱، ۲۰۰۹).

^۱ . World health organization

غفلت از مسئله مسئولیت‌پذیری در سبک زندگی می‌تواند خسارت‌های جبران‌ناپذیری بر پیکره جامعه وارد کند. وقتی افراد نتوانند میان شیوه زندگی خود، باورها و ارزش‌های خویش ارتباط برقرار نمایند، بعد از مدتی ممکن است دست از باورها و ارزش‌های خود بشویند و آنان را ناکارآمد تلقی کنند! و برای اینکه توجیهی برای سبک زندگی غیراسلامی خود داشته باشند، باورها و ارزش‌های اسلامی را زیر سؤال ببرند. قرآن کریم در این باره می‌فرماید: *ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ أَصَاؤُوا السُّوْأَىٰ أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِؤْنَ*: سپس سرانجام کسانی که اعمال بد مرتکب شدند، به جایی رسید که آیات خدا را تکذیب کردند و آن را به مسخره گرفتند! (الرُّوم/ ۱۰). نهج البلاغه یکی از متون اساسی و تاثیرگذار در میراث فکری اسلامی است؛ لذا مواجهه‌ی فکری با این متن و تلاش برای عرضه‌ی پرسشهای جدی به آن و کشف و استنباط و استنتاج پاسخ‌های این متن به منظور حل و فصل مساله‌های فرا روی جامعه‌ی بشری، امری ضروری است. اهمیت بحث مسئولیت جمعی از این جهت است که پذیرش یا رد و نفی مسئولیت جمعی پیامدهای متفاوتی در پی دارد و بر چگونگی داوری ما نسبت به رفتارهای فردی و اجتماعی اثر جدی می‌گذارد. به علاوه، بررسی و تبیین دقیق این موضوع می‌تواند ظرفیت‌های اندیشه‌ی اجتماعی اسلام را بیش از پیش آشکار سازد.

طبق نتایج، در بررسی مسئولیت اجتماعی در نهج البلاغه طی تحلیل محتوای کمی و فیش برداری‌های صورت گرفته ۵ مولفه اصلی شامل (بعد اخلاقی، بعد آموزش و یادگیری، بعد رهبری و مدیریت، بعد اقتصادی و حقوقی مسئولیت اجتماعی) از دل صدها مولفه فرعی استخراج شد که توجه و پیاده‌سازی این مولفه‌ها نقش مهمی در ارتقاء کیفی مسئولیت اجتماعی افراد در جامعه خواهد داشت و طبق نتایج بخش کمی تمامی ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه‌های نهج البلاغه به صورت قوی در جامعه آماری وجود دارند و داده‌ها از کفایت لازم جهت انجام تحلیل عاملی اکتشافی برخوردارند. تمامی سوال‌های تحقیق به لحاظ داشتن بار عاملی بیشتر از ۰/۳۰ در ۵ عامل دسته‌بندی شدند. بنابراین می‌توان بیان نمود که تمامی عوامل شناسایی شده می‌توانند جز ابعاد مسئولیت اجتماعی بر اساس آموزه‌های نهج البلاغه به شمار بیایند و با توجه به نتایج مدل‌های اندازه‌گیری، همه ابزارهای پژوهش برازش مناسب و قابل قبول دارند. این یافته با نتایج پژوهش‌های رضوان خواه و همکاران (۱۳۹۹)، هنری لطیف پور و عروتنی موفق (۱۳۹۹)، دانایی‌فرد و همکاران (۱۳۹۹)، عباسی (۱۳۹۳)، دیدگاه و دیگران (۱۳۹۷)، عمرانی و دیگران (۱۳۹۴)، حیدری و ساجدی (۱۳۹۲)، عابدی و نیلی (۱۳۹۲) همخوانی دارد. اداره گمرک جمهوری اسلامی ایران یک سازمان دولتی و یکی از زیرمجموعه‌های وزارت امور اقتصاد و دارایی می‌باشد. این سازمان متولی گمرک در ایران می‌باشد و مسئول جمع‌آوری تعرفه‌ها و کنترل جریان کالاها به داخل و خارج از کشور است که به عنوان مرزبان اقتصادی کشور نقش محوری و هماهنگ‌کننده در مبادی ورودی و خروجی کشور را دارد و در راستای اجرای وظایف کارهای مختلفی مانند انجام تشریفات گمرکی؛ اجرای قوانین و مقررات مربوط به بازرچه‌های مرزی، مرزنیسان و پبله‌وران، انعقاد تفاهم‌نامه و موافقت‌نامه‌های گمرکی، استفاده از فن‌آوریهای نوین و تجهیز اماکن گمرکی به ابزارهای پیشرفته، توسط گمرک انجام می‌شود و گمرک جمهوری اسلامی ایران عهده‌دار مسئولیت خطیر اجرای سیاست‌های اقتصادی و تجاری در مرزهای رسمی کشور می‌باشد. تحولات سیاسی و اقتصادی جهان و خصوصاً منطقه، طی سالیان اخیر، ضرورت اتخاذ روش‌های روزآمد و پذیرش امور عدیدهای را علاوه بر تکالیف گذشته به این سازمان تحمیل نموده است. در حال حاضر گمرک صرفاً یک سازمان اجرایی و تامین‌کننده منابع درآمدی دولت نمی‌باشد، بلکه با کارکردهای کنترلی و نظارتی خود، از عوامل موثر در تسریع روند توسعه، افزایش میزان سرمایه‌گذاری خارجی، انتقال دانش فنی، حمایت از صنایع نوپای ملی، تنظیم بازار عرضه و تقاضا، تثبیت قیمت‌ها، ایجاد تعادل در تراز پرداخت‌ها، اشتغال آفرینی، تسهیل ترانزیت کالا و افزایش درآمد ارزی حاصله، رعایت مسائل امنیتی، ارتقای سطح بهداشت و سلامت جامعه، اعمال قوانین سازمان انرژی اتمی و کنترل مواد پرتوزا، رعایت مقررات زیست محیطی و محافظت از لایه اوزون، اجرای قانون استاندارد

ملی، برقراری انواع قرنطینه‌های ضروری، مبارزه با تجارت مواد مخدر، اسلحه و مواد منفجره، پول شویی، تجارت گونه‌های حیوانی و گیاهی در معرض خطر انقراض، سلاح‌های شیمیایی و تروریسم و حفظ میراث فرهنگی کشور محسوب می‌گردد.

با توجه به نتایج بدست آمده پیشنهادات زیر ارائه می‌گردد:

در کنار آموزش‌های شغلی، آموزش اخلاقی امری ضروری به نظر می‌رسد. چراکه نمی‌توان از کارکنان انتظار رفتار مسئولانه را داشت، بدون آنکه به آن‌ها مسئولیت را آموزش داده باشیم. مدیری که رفتاری درست و صادقانه دارد بدون آن که قصد آموزش کارکنان را داشته باشد به آنان تعهد اخلاقی را یاد می‌دهد و الگوی کارکنانش در زمینه اخلاق می‌شود.

- مدیران و کارکنان سازمان در تصمیمات و اقدامات خود به غیر از چارچوب‌های قانونی باید تحت تأثیر اصول اخلاقی نیز باشند؛ زیرا چارچوب‌های قانونی به طور مناسب پوشش دهنده تصمیمات درست و مطلوب نیستند. سازمانها در شناخت تعهدات اخلاقی خود در قبال اجتماع و نیز تشخیص و حل مسائل اخلاقی در کسب و کار محتاج دانش تخصصی معینی هستند و این دانش همان اخلاق حرفه‌ای است.

- مدیران سازمان گمرک، برای روابط بازتر و گسترده‌تر را در بین کارکنان بصورت انجمن فرائض دینی به صورت گروهی فراهم نمایند.

پیشنهاد می‌شود دقت و اهتمام در امر استخدامی افراد به گونه‌ای که هر فرد در پستی مشغول به کار شود که توانایی و شایستگی لازم را برای تصدی آن دارد. زیرا انتصاب شایسته افراد در مشاغل سازمانی در افراد احساس شایسته بودن را ایجاد می‌نماید.

منابع

*قرآن کریم. ترجمه: مهدی الهی قمشه‌ای.

* نهج البلاغه. ترجمه: محمد دشتی

منابع فارسی :

۱. بوستانی، حمیدرضا؛ بانسی، عبادالله؛ شاکری، احمد (۱۳۹۶). اولویت بندی مؤلفه های فرهنگ سازمانی از منظر نهج البلاغه در دانشگاه اسلامی، فصلنامه مدیریت در دانشگاه اسلامی، ۶ (۱)، ۷۸-۶۱
۲. حاجیه‌ها، زهره؛ سرافزار، بهمن (۱۳۹۳). بررسی رابطه بین مسئولیت پذیری اجتماعی شرکتها و هزینه حقوق صاحبان سهام در شرکت های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران، فصلنامه پژوهشهای تجربی حسابداری، ۴ (۱۴)، ۱۲۳-۱۰۵.
۳. حیدری، محمدشریف؛ و ساجدی، ابوالفضل (۱۳۹۲)، موانع تربیت اجتماعی کودکان در خانواده‌های امروزی، معرفت، (۱۹۴)، صص ۱۱۵-۱۳۳.
۴. دانایی فرد، حسن؛ بوستانی، حمیدرضا؛ شاکری، ساناز و ذکی، مهدی (۱۳۹۹)، مضمون‌کاوی مسئولیت اجتماعی سازمان از دیدگاه آیات و روایات: دلالت‌هایی برای دانشگاه‌های جامعه اسلامی، فصلنامه مطالعات منابع انسانی، دوره ۱۰، شماره ۴، ۱۴۵-۱۱۸.

۵. دیدگاه، زهرا؛ شریعتی، سیدصدرالدین؛ بهشتی، سعید؛ و ایمانی نائینی، محسن (۱۳۹۷)، تبیین نقش مسئولیت‌پذیری در تربیت اجتماعی نوجوانان براساس تفسیرالمیزان، فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، (۳۴)، صص ۲۷-۵۶.
۶. رضوان خواه، سلمان؛ صالحی، اکبر و سجادی، سیدمرتضی (۱۳۹۹)، مسئولیت‌های اجتماعی انسان از منظر امام علی (ع) با تاکید بر نهج البلاغه و نقش تعلیم و تربیت در تحقق آن‌ها، نشریه: اسلام و مطالعات اجتماعی، دوره ۸، شماره ۱ (پیاپی ۲۹)، از صفحه ۸ تا صفحه ۳۵.
۷. رونقی، محمدحسین (۱۳۹۸). رابطه اخلاق حرفه‌ای اسلامی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی بر سرمایه اجتماعی. فصلنامه مدیریت اسلامی ۲۷ (۳)، ۱۸۴-۱۶۳.
۸. طالب‌نیا، قدرت‌الله؛ رجب‌دري، حسین؛ خانی‌ذلان، امیررضا (۱۳۹۷)، بررسی عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها از دیدگاه اسلامی، فصلنامه مدیریت اسلامی، ۲۶ (۲)، ۱۸۳-۲۱۱.
۹. عابدی، منیره؛ و نیلی، محمدرضا (۱۳۹۲)، بررسی تحلیلی اهداف تربیت اجتماعی آموزش و پرورش ایران و مقایسه آن با دیدگاه‌های علامه طباطبائی، تربیت اسلامی، (۱۶)، صص ۷۹-۱۰۰.
۱۰. عباسی، آمنه (۱۳۹۳)، مسئولیت‌پذیری اجتماعی در نهج البلاغه، کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی، قم.
۱۱. عمرانی، سیدمسعود؛ افسردیر، حسن و سادات عمرانی، مرجان (۱۳۹۴)، راهکارهای تربیت اجتماعی و عاطفی نوجوانان در قرآن و احادیث، پژوهشنامه معارف قرآنی، (۲۳)، صص ۷-۳۴.
۱۲. فروغی، داریوش و میرشمس شهنشاهی، مرتضی و پورحسین، سمیه (۱۳۸۷)، «نگرش مدیران درباره افشای اطلاعات حسابداری اجتماعی: شرکتهای پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران»، بررسی‌های حسابداری و حسابرسی، دوره ۱۵، شماره ۵۲، صص ۵۵-۷۰.
۱۳. هنری لطیف پور، یدالله و عروتنی موفق، اکبر (۱۳۹۹)، مسئولیت جمعی از نگاه امام علی (ع) در نهج البلاغه، فصلنامه علوم سیاسی، دوره ۲۳، شماره ۹۲، ۵۰-۲۴.

14. Bovens, M.A.P. (2016), "Verantwoordelijkheid en organisatie: beschouwingen over aansprakelijkheid, institutioneel burgerschap en ambtelijke ongehoorzaamheid", Tjeenk willink,
15. Dusuki, A. W., & Abdullah, N. I. (2007). Maqasid al-shariah, maslahah and corporate social responsibility. *The American Journal of Islamic Social Sciences*, 24 (1), 25-45.
16. Fisscher, O., and Nijhof, A. (2015), "Implication of business ethics for quality management", *The TQM Magazine*, 17 (2), 150-160.
17. Riaz Mir, U., Hassan, S. M. & Hassan, S. S. (2015). Islamic Perspective of Corporate Social Responsibility. *Islamic Perspective of Corporate*, 46 (31), 77-90.
18. World health organization. (2009). *the life skills education project Geneva*. Who technical report series.